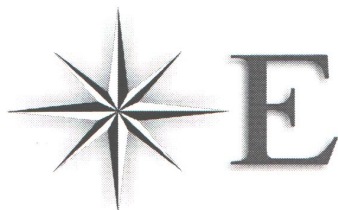

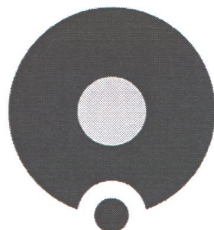

**MIĘDZYNARODOWY
KONSORCIUM
NAUKOWO-EDUKACYJNY
imienia Luciena Febvra**

przy wsparciu:

**STUDIUM
EUROPY WSCHODNIEJ
Uniwersytetu Warszawskiego**

**UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
w Toruniu (Polska)**

**DEPARTMENT OF WORLD HISTORY
of the Historical and Philosophical
Faculty Borys Grinchenko
of Kyiv University**

**INSTITUTE OF WORLD HISTORY
of the National Academy
of Sciences of Ukraine**

NAD WISŁĄ I DNIEPREM

**POLSKA I UKRAINA W PRZESTRZENI
EUROPEJSKIEJ – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ**

Warszawa-Toruń-2019

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКТОРА	I
---------------------	---

ЮВІЛЕЙ

<i>Олена Александрова, Роман Додонов, Віра Додонова</i> ДВА ПРОЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (ДО СТОРІЧЧЯ УАН)	6
---	---

ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

<i>Олеся Розовик</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ	13
---	----

<i>Олена Гуменюк</i> НЕСТОР МАХНО В ПОЛЬЩІ: МАРІОНЕТКА ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ ЧИ БЕЗКОМПРОМІСНИЙ ЛІДЕР АНАРХІСТІВ	15
--	----

<i>Галина Саган</i> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ НА ЗЕМЛЯХ ЩО ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ ПОЛЬЩІ (МІЖВОЄННА ДОБА)	19
---	----

<i>Eugeniusz Mironowicz</i> STOSUNKI POLSKO-UKRAIŃSKIE W PIERWSZYCH LATACH PO UPADKU BLOKU RADZIECKIEGO	28
---	----

ПРАІСТОРІЯ ТА ДОБА АНТИЧНОСТІ

<i>Олександр Місайлов</i> ДУХОВНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПРОТОМІСТ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У МЕЖИРІЧЧІ ДНІПРА ТА ПІВДЕННОГО БУГУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ IV ТИС. ДО Н.Е.	32
--	----

<i>Олег Гальчук</i> ТРОЯНСЬКА ВІЙНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	48
---	----

<i>Сергій Голованов</i> АФІНИ ТА СПАРТА НАПЕРЕДОДНІ ПЕЛОПОННЕСЬКОЇ ВІЙНИ ПЕРЕДУМОВИ КОНФЛІКТУ	55
---	----

<i>Роман Кучма</i> ЕВОЛЮЦІЯ МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ТРИУМВІРІВ (НА ТЛІ ЗМІН ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РИМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ I СТ. ДО Н. Е.)	58
--	----

<i>Дмитро Петренко</i> КОНТАКТИ ГРЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ЗІ СКІФСЬКИМ СТЕПОВИМ ПОРУБІЖЖЯМ	63
--	----

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

<i>Людмила Якименко</i> ПЕРЕБІГ І РЕЗУЛЬТАТИ ЯЛТИНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ (1945) В ОЦІНЦІ ГЕНРІ КІССІНДЖЕРА	71
--	----

<i>Володимир Розумюк</i> БАЛКАНСЬКИЙ ДОСВІД ІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ І ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА	74
---	----

<i>Олександр Дуднік</i> УКРАЇНА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ: ВІДОБРАЖЕННЯ У ДОВІДКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНИХ ВИДАННЯХ	81
---	----

Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Monografia zbiorowa / red. Ihor Sribnyak. Warszawa-Toruń: Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra 2019, 244 s.

Monografia została przygotowana przy wsparciu Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, który zainicjował w 2014 r. coroczną nagrodę im. Iwana Wyhowskiego (pod patronatem honorowym Prezydenta Polski), przyznawaną przez Kapitułę składającą się z przedstawicieli 25 wyższych uczelni oraz instytucji archiwalno-bibliotecznych Polski.

Recenzenci *Maciej Krotofil, Andriy Kudriachenko*

Projekt okładki *Ihor Sribnyak*

Okładka dotowana przez Komitet badań naukowych Międzynarodowego konsorcjum Naukowo-Edukacyjnego im. Luciena Febvra

Redaktor *Ihor Sribnyak*

Opracowanie typograficzne *Anastasia Zoria*

Korekta *Zespół*

Wydawnictwo
Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka
pritsak-center.com

Adresa dla korespondencji
vsesvit963@gmail.com

Odpowiedzialność za wiarygodność faktów, cytatów, nazwisk oraz innych danych ponoszą autorzy publikacji

Redaktor nie zawsze podziela poglądy autorów publikowanych materiałów

ISBN 978-966-638-126-5

©Copyright by Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, 2019
©Copyright by Ihor Sribnyak, 2019

**Międzynarodowy Konsorcjum
Naukowo-Edukacyjny
im. Luciena Febvra –**
założony w 2015 r. w celu realizacji
podstawowych i stosowanych
projektów naukowych i edukacyjnych
w Europie i na Ukrainie

Konsorcjum zawiera:

- ✓ Uniwersytet francusko-ukraiński studiów społeczno-humanistycznych im. Gabriela Ferranda
- ✓ Instytut Historii Ukraińskiej Republiki Ludowej im. Symona Petlury
- ✓ Międzynarodowe Stowarzyszenie Historyków-Archiwistów
- ✓ Bibliotekę Ukraińską im. Symona Petlury
- ✓ Centrum naukowo-wydawniczy im. Omeliana Pritsaka

НЕСТОР МАХНО В ПОЛЬЩІ: МАРІОНЕТКА ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ ЧИ БЕЗКОМПРОМІСНИЙ ЛІДЕР АНАРХІСТІВ

Нестор Іванович Махно відомий як очільник анархістського руху в роки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні. Про його діяльність ватажка селянсько-повстанської руху присвячено чимало наукових та науково-популярних робіт. Натомість, життя та діяльність «Батька Махна» за кордоном: Румунія, Польща, Вільне місто Данціг (сучасний Гданськ, Польща), Німеччина та на решті Франція часто залишається поза увагою вітчизняних дослідників. Причини цього найперше пов'язані із опрацюванням архівних матеріалів у вищезгаданих країнах. Для роботи з архівними документами потрібно володіння іноземними мовами, що часто може бути перепоною для науковця. З іншого боку, документи про діяльність Нестора Махна, зокрема в Польщі в першій половині 1920-х років, зберігаються у складі фонду Міністерства зовнішніх справ Польської Республіки, або ж, наприклад, в Управлінні воєводської поліції тощо. Тобто архівні документи в справі Н.Махна не становлять цілісного комплексу, а розпорочені по іншим фондам, що також ускладнює їх опрацювання.

Актуальність теми дослідження полягає у відсутності комплексного аналізу перебування Нестора Махна та його найближчого оточення в Польщі у 1922–1924 рр. В фокусі даної статті є проблема становлення польсько-радянських взаємовідносин першої половини 1920-х років та місце лідера анархістів в цьому процесі.

Джерельною базою стали матеріали польських архівів: Архів актів нових у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie), Центральний військовий архів (Centralne Archiwum Wojskowe), Державний архів в Бидгощі (Archiwum Państwowe w Bydgoszczy). Крім того, при підготовці статті було опрацьовано тогочасну польську пресу, особливо матеріали, що стосувались судового процесу над Нестором Івановичем.

Після останньої невдалої для махновців битви із військами більшовиків в Україні влітку 1921 р., Н.Махно отримує серйозне поранення та вирішує врешті перейти кордон із Румунією. Разом з ним 28 серпня 1921 р. емігрує і частина близького оточення¹. Становище анархістів в країні залишалось непевним. Допоки ще не було остаточно вирішено питання кордонів між Румунією та Радянським Союзом (визнання Бессарабії за Румунією), та не встановлені дипломатичні відносини на офіційному рівні, то самі махновці використовувались румунською владою як засіб тиску на більшовиків. З іншого боку, відкрито проти СРСР ніхто не наважувався виступити, не дивлячись на антирадянські настрої румунського уряду. Махно розумів, що пошук нового притулку є справою часу.

Потрібно брати до уваги і політичний аспект справи. З огляду на анархістські переконання Махно розцінювався як потенційний ворог для будь-якої держави. І крім того його діяльність мала підтримку ліво-радикальних сил всього світу. Тому питання щодо перебування одного із лідерів анархістського руху в Румунії викликало занепокоєння серед представників владної верхівки країни.

Кардинальні зміни настали в квітні 1922 р. На конференції в Генуї (Італія) Радянський Союз отримує міжнародне визнання. Практично одночасно змінюється політична ситуація в самій Румунії. Зокрема, новий міністр закордонних справ був зовсім не проти видати Махна та його прибічників СРСР.

Не гаючи часу, треба було тікати. 11 квітня Нестор Іванович та ще 16 чоловік здійснили спробу перейти польсько-румунський кордон в районі міста Бучач. Перехід на польський бік виявився справою не з легких. Як тільки група махновців наблизилась до польської прикордонної застави, їм відмовили у перетині кордону і наказали повертатися до Румунії². Коли ж група втікачів підійшла до румунського пункту почула, що і румунська сторона відмовляється їх приймати. Такі «ходіння» тривали майже всю ніч, аж поки не був отриманий офіційний дозвіл на перетин польського кордону³.

Групу махновців одразу розмістили в таборі для інтернованих в м. Стшалково⁴. На той час там перебували головним чином військові Армії Української Народної Республіки (УНР). Махно привертає

1 Przyborowski M., Wierzchoś D. Nestor Machno w Polsce. Poznań, 2012, s. 59.

2 Archiwum Akt Nowych (далі – ААН), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), Wydział Wschodni, szgn. 6742, k.44.

3 Буйволлов Л. Деятельность Н.И. Махно в контексте становления советско-польских отношений (1922 – 1924 гг.) // Геополитические трансформации в Восточной Европе между двумя мировыми войнами. Сборник материалов международной научно-практической конференции. Брест, 2011, с.57.

4 Przyborowski M., Wierzchoś D. Nestor Machno w Polsce. Poznań, 2012, s.68.

увагу в таборі, гуртуючи навколо себе частину колишніх вояків Армії УНР. Однак, до об'єднання політичних опонентів не дійшло. Хоча польська влада і поклала певні надії на співпрацю Махна та Петлюри з метою організації великого антирадянського повстання в Україні. Та для Нестора союз із Симоном видавався справою фантастичною. Так само і Петлюра не міг уявити себе по одній стороні зі махновцями, навіть, борючись проти спільного ворога. І якщо Симон Васильович ніколи не вважав за можливе співпрацю (хоча б тимчасову) з більшовиками в роки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і на еміграції, то його опонент не відрізнявся твердістю своєї позиції. Нестор Іванович ще в роки Української революції заключав ситуативні союзи з більшовиками, а за кордоном його бажання продовжувати такого роду «партнерство» хоч дещо і зменшилось, та в 1922 р. ще не зникло зовсім.

А поки в травні 1922 р. до табору в Стшалково прибула Радянська репатріаційна комісія з новою про амністію для всіх, хто воював проти більшовиків. Не підпадали під амністію тільки військово-політичні лідери, серед яких, звісно – Махно¹. Агітаційна кампанія більшовиків виявилась настільки вдалою, що знайшлися бажуючі повернутися на терени радянської України. Була серед них і невелика група махновців, які звернулись до «батька» з проханням посприяти перед польською владою їх поверненню додому. На що отримали відмову. Крім того, в складі комісії були більшовицькі агенти, що прагнули таємно зустрітися з Махном². Щоб попередити їх спілкування, всю групу махновців ізолювали та взяли під додаткову охорону в таборі.

Ще одна причина ізоляції Махна полягала в чутках про його можливу втечу до Чехословаччини. Відомо про лист, який Махно написав президенту Чехословаччини Томашу Масаріку, де описує своє становище та просить прийняти в своїй країні. Паралельно він пише відкритий лист у липні 1922 р. до польського Міністерства закордонних справ, щоб отримати дозвіл на виїзд: «11 квітня 1922 р. з групою 16 чоловік я перетнув польський кордон, сподіваючись на допомогу «братнього слов'янського народу»... і замість того, щоб допомогти нам повернутися до України для продовження боротьби, нас посадили за ґріт. Важке політичне становище Польщі і вимоги російських більшовиків прибрати із її території окремих осіб, що раніше зі зброєю в руках воювали проти них, робить наше перебування в Польщі неможливим. Крім того даються взнаки важкі умови інтернування»³. Та офіційного дозволу ні від польської, рівно як і від чехословацької влади на перетин кордону махновці не отримали.

Не маючи змоги полишити табір, Махно відправляє дружину – Галину Кузьменко до Варшави із таємною місією – встановити контакт із Радянською Росією. 22 липня 1922 р. вона передала письмове звернення чоловіка представнику радянського посольства. Головна його ідея полягала у гарантіях безпеки від радянської сторони для Нестора Махна та його прибічників після повернення до України. В такому разі він погоджувався на співпрацю із СРСР⁴. Галина Кузьменко отримала відповідь, що звернення її чоловіка буде розглянуто. Хоча, насправді, для радянської влади такий розвиток подій видавався неприйнятним⁵. Єдиний варіант для «батьки» опинитися вдома – екстрадиція в якості кримінального злочинця, а не політичного лідера⁶.

Радянська влада не втрачає надію повернути Махна. І навіть здійснює спробу його скомпрометувати в очах польської держави. Поширюються чутки, що нібито більшовицький агент Адольф Красновольський (а насправді агент польської розвідки) передає до посольства СРСР підписане Махном зобов'язання організувати на території Галичини антипольське повстання⁷. З цього і розпалюється політичний скандал, що призводить до ув'язнення.

4 жовтня 1922 р. Нестора Махна, його дружину, двох найближчих соратників – Івана Хмару та Якова Домашенка кидають до в'язниці в Мокотуві (район Варшави)⁸. Їх звинувачували у наступному: шпигунство на користь СРСР; замах на державний устрій Польщі; грабунки польських маєтків та вбивство їх власників в південній Україні та єврейські погроми в роки національно-визвольних змагань⁹.

Слідство велося цілий рік, а нових доказів крім підробленого зобов'язання Махна очолити антипольське повстання в Галичині, сторона обвинувачення надати не змогла. Крім того розгортається широка кампанія на підтримку Махна серед анархістських кіл Європи та США. На цій хвилі всеохоплюючої підтримки Нестор Іванович стає трохи не загальним улюбленцем. І не дивно, що сам судовий процес швидко закінчується, фактично не встигнувши розпочатись.

Судове засідання відкрилось 27 жовтня 1923 р., а через п'ять днів був оголошений вирок. Махновців виправдали¹⁰. Доказів їх вини не було. У суді Махно протягом годинного виступу представив

1 AAN, Ambasada RP w Londynie, sygn. 424, k.65–67.

2 Centralne Archiwum Wojskowe (далі – CAW), Obóz jeńców i internowanych w Strzałkowie, sygn. I.336.1.30, k. 3.

3 AAN, MSZ, sygn. 6742, k. 43–44.

4 Przyborowski M., Wierzchoś D. Nestor Machno w Polsce. Poznań, 2012, s. 73–75.

5 Там же, с. 75–76.

6 AAN, MSZ, sygn. 6742, k. 30–31.

7 AAN, MSZ, sygn. 6742, k. 35–36.

8 AAN, Więzienie Mokotów, Machno Nestor, sygn. 424/XX/1135, k. 4.

9 Proces Nestora Machno w sprawie obalenia ustroju Rzeczypospolitej Polskiej // Kurier Poranny, № 327, 25 listopada 1923 r., Warszawa, s. 5.

10 Ogłoszenie wyroku sądu w sprawie przeciwko Nestorowi Machno // Kurier Poranny, № 334, 2 grudnia 1923 r., Warszawa, s. 6.

себе громадським діячем, захисником українського народу, симпатиком Польщі та зятим ворогом більшовиків¹.

Судовий процес отримав розголос та висвітлювався в пресі. Так, в одній із статті у «Варшавській газеті» знаходимо цікавий опис підсудного: «Маленький, дуже маленький чоловік, худий, в чорній куртці, в високих чоботах, низьке чоло, волосся довге, зачесане назад, очі блищать, бігають... усмішка хитра, трохи іронічна»².

3 грудня махновців звільнили. А радянське посольство розповсюдило чутки, що «батька» виправдали, оскільки польська влада планувала його відправити в Україну для підготовки антирадянського повстання.

Якби там не було, однак звільнення з в'язниці не дало повної свободи. Надійшов чіткий наказ про місця поселення та заборону без офіційного дозволу їх залишати. Так, Махно з родиною (в ув'язненні Галина Кузьменко народила доньку Олену) мав оселитися в Торуні, Іван Хмара – в Познані, а Яків Домашенко – в Бидгощі.

29 грудня 1923 р. Махно приїздить до Торуні³. Становище Нестора Івановича та його прибічників стало дійсно важким. Вони бідували. Грошей катастрофічно не вистачало. А роботу знайти було надзвичайно важко. В одному із листів за лютий 1924 р. до І.Хмари Махно писав: «Не падаю духом, хоча уже сьогодні змушений був позичити гроші на житло. Може і тобі зможу частину вислати»⁴.

Махно в Торуні разом із знайомими анархістами засновує швейну майстерню, де працює на рівні з усіма⁵. Крім того, він планує використати майстерню як контактний пункт збору місцевих анархістів. Та і взагалі, «Батько Махно» намагається бути в курсі всіх подій – читає пресу, досліджує інші політичні рухи і течії, листується із однодумцями в Німеччині (зокрема з Петром Аршиновим⁶).

Та все це відбувається під постійним наглядом польської влади та військової розвідки. Сам Махно зізнавався: «Мене тут так обставили агентами, що кожен крок відомий. Влада не вірить, що у мене нема нічого спільного із більшовиками»⁷. Також відомо, що його не раз викликали до поліції щоб Нестор Іванович висловив своє ставлення до Польської Республіки⁸. Таким чином бачимо, що польська влада намагалась, тримаючи під контролем головного анархіста, намагалась убезпечити, або краще сказати – попередити, себе від можливих провокацій політичних. У 1923-1924 рр. Н. Махно уже не розглядався урядовими колами РП як можливий елемент тиску на СРСР, оскільки всі спірні питання із сусідньою країною вдалось вирішити.

Наприкінці березня 1924 р. Махно пробує покінчити з життям. Достеменно невідомо, що стало причиною цієї спроби: важке матеріально-побутове становище та конфлікти в родині чи страх екстрадиції до СРСР після смерті Леніна та зміна політичної ситуації у країні⁹. Проте на той час Махно стає реальною проблемою і для Польщі. Польська влада не проти видати йому візу на виїзд з країни без права на повернення.

Остаточне рішення залишити Торунь, а разом з ним і Польщу Махно приймає після невдалої чергової спроби замаху на його життя радянськими спецслужбами у травні. 2 липня 1924 р. Махно з родиною виїздить до Вільного міста Данциг¹⁰ (сучасний Гданськ). На той час то була не польська територія, а перебувала у підпорядкуванні Ліги Націй.

Отже, як бачимо протягом нетривалого польського періоду з квітня 1922 р. по липень 1924 р. Нестор Махно з невеликою групою прибічників став «розмінною монетою» у польсько-радянських відносинах. СРСР наполягав на негайній екстрадиції Махна але не в якості політичного злочинця, а звичайного бандита. Сам лідер анархістів, здійснивши спробу домовитись із радянською владою, врешті зрозумів, що нічого доброго із цього не вийде. Натомість, польська влада, використовуючи «карту» Махна як засіб політичного тиску на СРСР (особливо активно у 1922 р. розповсюджувались чутки про підготовку антирадянського повстання в Україні, яке очолить Нестор Іванович), в результаті, домогшись певної стабільності у відносинах із Радянським Союзом, втратила інтерес до Махна. У 1924 р. він став небажаним гостем для Польщі. І тому за першої ліпшої нагоди польська влада готова була надати йому візу для виїзду із країни без права повернення.

1 Relacja z pierwszego dnia procesu Nestora Machno // Kurier Poranny, № 330, 28 listopada 1923 r., Warszawa, s. 6.

2 Sprawa "Atamana" Nestora Machny i innych. Relacja z pierwszego dnia procesu // Gazeta Warszawska № 326, s. 3.

3 Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (далі – AP Bydgoszcz), Urząd Wojewódski Pomorski. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego, sygn. 4714, k. 2.

4 Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, sygn. I.303.4.2698, k. 291–293.

5 Там же, арк. 291.

6 AP Bydgoszcz, Urząd Wojewódski Pomorski. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego, sygn. 4714, k. 73–74.

7 AP Bydgoszcz, Urząd Wojewódski Pomorski. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego, sygn. 4714, k. 78–80.

8 Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, sygn. I.303.4.2698, k. 291–293.

9 Przyborowski M., Wierchoś D. Nestor Machno w Polsce. Poznań, 2012, s. 88–89.

10 Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, sygn. I.303.4.2698, k. 288–289.